

Klasik Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Hüsameddin Ali el-Bidlisî ve Tefsirciliği

NURETTİN TURGAY

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Tarihin akışında ve şekillenmesinde önemli rolleri olan birçok şahsiyetler olmuştur. Osmanlı tarihinde de, bu tür şahsiyetlerin var olduğunu çeşitli ilmi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hüsameddin Ali el-Bidlisi (ö. 909/1504), bu önemli şahsiyetlerden biridir. O, meşhur “Heşt Behişt”in yazarı İdris-i Bidlisi’nin (ö. 927/1520) babasıdır.

İdris-i Bitlisi, onaltıncı yüzyılın başlarında, Osmanlı devletinde önemli bir mevki işgal eden, Osmanlı-Safevî çatışmasının başladığı dönemde Osmanlı Devleti’nden yana tavır ve faaliyetleri ile ön plana çıkan önemli bir şahsiyettir. O, Eyüp Sultan civarında medfun bulunmaktadır. Onun gibi değerli bir evladı yetiştiren babası Hüsameddin Ali el-Bidlisi’nin, o dönemde halkın özellikle dini kültürüne önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmamızda, Hüsameddin Ali el-Bidlisi’nin ilmi kişiliğini ve tefsir alanındaki çalışmalarını tanıtmaya çalışacağız.

A – HÜSAMÜDDİN ALİ EL-BİDLİSÎ’NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Bitlis’in asil ve dindar ailelerinden birinin ço-

cuğudur.¹ İlmî kaynaklarda, onun hangi tarihte doğmuş olduğu belirtilmekle birlikte, seksen yaşlarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, meşhur “Heşt Behişt”in yazarı İdris-i Bitlisi'nin (ö. 927/1520) babasıdır. Önce medrese tahsilini tamamlamış ve ondan sonrasavvufa meyl etmiştir.²

Hüsamuddin Ali el-Bidlisi, Nurbahşiyye tarikatının kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahşi'nin (ö. 869/1465) talebesi ve halifesidir. Diğer taraftan ise, onun silsilesi Yasir Ammar el-Bitlisi'ye ulaşmaktadır. Yasir Ammar el-Bitlisi, Ebu Necib Es-Sühreverdi'nin (ö. 583/1187) halifelerinden olup, aynı zamanda Harezmlî Necmuddin-i Kübra'nın (ö. 618/1221) şeyhidir.³ Hüsamuddin Ali el-Bitlisi'nin, meşhur mutasavvıf Molla Cami'nin sohbetlerine iştirak ettiği de rivayet edilmektedir.⁴ Bidlisi'nin, sohbetlerine iştirak ettiği diğer bir kişi ise, Halvetiyye tarikatının kollarından olan Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenidir (ö. 940/1533). O, Mevlana Celal Devvani, Seyyid Mir Sadreddin, Mevlana Muhammed Şarih, Seyyid Murtaza Şerifi ve Emir fahreddin Haydar ile beraber bu sohbetlerde bulunmuştur.⁵

Hüsamuddin Ali el-Bidlisi, 13 Şa'ban 909/31 Ocak 1504 tarihinde Bitlis'te vefat etmiş olup, Zeydan (Kosor) Mahallesinde halen mevcut olan Şeyh Ebu Tahir-i Kürdî türbesine defnedilmiştir. Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512) devrine ait 909 Muharreminden başlayan bir saray defterinde, 13 Şa'ban 909 tarihinde vefat eden babasından dolayı İdris-i Bidlisi'nin ta'ziye edildiği kaydı mevcuttur.⁶ Bu kayıttan, Husamuddin Ali el-Bidlisi'nin vefat tarihi tam olarak tesbit edilmektedir. Bursalı Mehmed Tahir'in, Osmanlı müelliflerinde

¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, I, 566.

² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Maarif Vekâleti Neşriyatı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1342, I, 58; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza Yayınları, İstanbul 2009, II, 618.

³ Müfid Yüksel, “İdris-i Bidlisi ve Eserleri”, <http://www.haber10.com/makale11116/>

⁴ Muhammed Rauf Tavakkoli, *The History of Mysticism In Kurdistan*, Intişarat Tavakkoli, Tahran 2000, s. 2.

⁵ Muhyi-yi Gülşenî, Menakıb-ı İbrahim-i Gülşenî, yayına hazırlayan: Tahsin Yazıcı, T. T. K. Yayınları, Ankara 1982, s. 40, 126.

⁶ İBB Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, 0. 71; M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mükataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları, No: 508, Üçler Basımevi, İstanbul 1952, s. 480.

belirttiği 900/1495 tarihi'nin ise, doğruyu yansıtmadığı görülmektedir.⁷Hüsamuddin Ali el-Bidlisi'nin, Başka bazı kaynaklarda Tebriz'de vefat edip orada metfun olduğu kaydedilse de⁸ türbesi, Bitlis'teki Şeyh Ebu Tahir-i Kürdi türbesinde bulunmaktadır.

Hüsamuddin Ali el-Bidlisi'nin, Bitlis'te Zeydan (Kosor) Mahallesi'nde halen mevcut olan Şeyh Ebu Tahir-i Kürdi türbesindeki kabri.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, XV yüzyılda, otuz yıl kadar hüküm süren Uzun Hasan (ö. 884/1478) döneminde yaşamış, Akkoyunlu Devletinin geniş ve teşkilatlı bir egemenliğe sahip oldukları o dönemde, bir takım idari hizmetlerde bulunmuştur. O, kalan ömrünü, Uzun Hasan'ın (ö. 884/1478) ölümünden sonra onun oğlu olan Sultan Yakub (ö. 896/1490) döneminde geçirmiştir. Hem Uzun Hasan'ın (ö. 884/1478) hem de oğlu Sultan Yakub'un döneminde, ilim ve tasavvufa önem verilmiş, âlimlere ve tasavvuf erbabına büyük ölçüde saygı gösterilmiştir.⁹

Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin ilimle, özellikle Kur'an ilimleri ile meşgul olması, çocukluk yıllarına kadar uzamaktadır. Yazmış olduğu tefsirde, şu bilgileri okumaktayız: "Ben, fakir Hüsamuddin Ali el-Bidlisi -Allah onu affetsin- çocukluk yıllarımdan orta yaşlılık yıllarıma kadar, hakkı batıldan ayıran Kur'an-ı Kerim'in hakikatlerinin sırlarına vakıf olmayı arzulayarak onun ayetlerindeki manaların derinliklerinde olan nurlara dalmayı, bunlar-

⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 105.

⁸ Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 4; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Hüsameddin Bitlisi", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2001, yıl: 2, sayı:5, s. 258.

⁹ İsmail Hakkı uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 190.

dan yararlanmayı istedim. Bu gaye ile bütün gayretimle Kur'ân tilaveti ile meşgul oldum.”¹⁰ Bu kayıttan da anlaşıldığına göre, Hüsameddin Ali, ömrünün büyük bir kısmını ilim ile meşgul olarak geçirmiş ve toplumda hep saygı görmüştür.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, kemal derecesine ulaşmış, ilmi ile amil olan bir zattı. Zamanının tanınmış, âlim, fazıl ve kâmil olan Hüsameddin Ali'nin yazmış olduğu Arapça ve Farsça eserleri, onun bu dillere vakıf bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Oğlu İdris-i Bitlisi, ondan “Şeyhu'l-Muhakkikin, Kudvetu'l-Muhaddisin ve'l-Mufessirin” diye bahsederek onun, tasavvuf, tefsir ve hadis ilimlerine vakıf olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, başta tarihçiliği olmak üzere çeşitli alanlarda meşhur olan İdris-i Bitlisi'nin, babası Hüsameddin için “Şeyhim, Üstadım ve Efendimiz (Mevlana)” gibi ifadeleri kullanması,¹¹ onun, oğlu İdris-i Bitlisi'nin üzerindeki etkinliğini de ortaya koymaktadır.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Akkoyunlular Devletinde, “Nişancı” olarak görev yapmıştır.¹² Onun bu makama yükselmesi, onun devlet nazarında saygın bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü üst kademeler tarafından takdir edilmeyen bir kişinin, bu gibi makamlara kolay kolay gelmesi mümkün değildir.

İslam dünyasında, eskiden beri ırk ve kavmiyet unsurlarına pek önem verilmediğinden, ilim ve irfan ön planda olduğundan dolayı, hemen hemen tüm âlim ve düşünürler, mensup oldukları mezhepleri açıkça ifade ettikleri halde, hangi kavim ve millete mensup olduklarını belirtme ihtiyacını hissetmemişler. Bu nedenle genelde âlimler, mensup oldukları milletlerle değil, mensup oldukları mezhep veya doğdukları yerin adı ile anılmışlardır. Hüsameddin Ali el-Bidlisi de, yazmış olduğu eserlerinde hangi kavme mensup olduğunu belirtmemiştir. Bu husus kaynaklarda, daha çok onun oğlu İdris-i Bitlisi hakkında tartışma konusu olmuştur. Bu ailenin aslen Türk, Arap veya Kürt olduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Yaygın kanaate göre Hüsameddin Ali

¹⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Paşa bölümü/109-112 numarada kayıtlı, varak: 1a.

¹¹ İdris-i Bitlisi, *Tercüme ve Tefsir-i Hadis-i Erbain*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü, No: 791, v. 3a.

¹² Hoca Sadedin Efendi, *Tacüt-Tevârih*, yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, II, 566.

el-Bidlisi, Kürt ve Şafidir.¹³ Aslında bu ailenin Kürt kökenli olduğunu, İdris-i Bitlisi'nin kendi kaleminden öğreniyoruz.¹⁴

Çeşitli eserleri mevcut olan Hüsamuddin Ali El-Bidlisi'nin en önemli eserleri, “İrşâdu Menzili'l-Küttab” adlı iki büyük ciltten oluşan tefsiri, Kitâbu'n-Nusûs, Abdürrezzak Kâşânî'nin “İstilahâtü's-Sufiyye” sine yazdığı şerh ile Şebüsteri'nin Gülşen-i Râz'ına yaptığı şerhtir. Bunların birer nüshaları, Edirne Sultan Selim Kütüphanesi, Manisa Muradiye Kütüphanesi, Süleymaniye (Şehid Ali Paşa) kütüphanesi” ve Üsküdar Selimiye Kütüphanesinde. Tasavvufi görüşlerini daha çok Kitâbu'n-Nusûs'ta ifade etmiştir.¹⁵ Onun yazmış olduğu muhtelif eserlerini, şöyle sıralamamız mümkündür:

1 – Kitâbu'n-Nusûs. Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tasavvufi görüşlerini daha çok bu kitabında ifade etmiştir.

2 – Şerhu Istilahati's-Sufiyye li'l-Kâşânî. Abdürrezzak Kâşânî'nin “İstilahâtü's-Sufiyye” adlı eserine yaptığı şerhtir. Bu kitap, Manisa İli Kütüphanesi 1134 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

3 – Şerh-i Gülşen-i Râz (Farsça). Şebüsteri'nin “Gülşen-i Râz” adlı eserine yaptığı şerhtir.

4 – el-Kenzü'l-Hafî fi Beyani Makamâtî's-Sûfi.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin bu eserleri, daha çok tasavvuf ağırlıklı eserlerdir.

¹³ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, trc. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 10; Tavakkoli, *The History Of Mysticism In Kurdistan*, s. 2.

¹⁴ Bkz. Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlisi, Selim Şahname*, yayına hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 206; Veysel Gürhan, “*İdris-i Bitlisi ve Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi*”, *I. Ululararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, Beyan yayınları, İstanbul 2008, s. 288.

¹⁵ Lamiî Çelebi, *Nefehatu'l-Üns Tercümesi*, Daru't-Tabaati'l-Amire, İstanbul 1275, s. 474; Muhyi-yi Gülşenî, *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşenî*, yayına hazırlayan: Tahsin Yazıcı, T. T. K. Yayınları, Ankara 1982, s. 41, 126; Şerefhan Şerefuddin el-Bidlisi, *Şerefname*, Arapçaya tercüme eden: Muhammed Ali Avnî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1958, I, 342; Mahmud Cemaluddin Hulvî, *Lemezâtü Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye*, yayına hazırlayan: Mehmed Serhan tayşi, Marmara üniversitesi İlahiyat fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 259, İdris-i Bidlisi, *Selim Şahname*, s. 5; *Türkiye'de vakıf Abideler ve Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, II, 191; Müfid Yüksel, <http://www.haber10.com/makale11116/>

B – HÜSAMÜDDİN ALİ EL-BİDLİSÎ'NİN TEFSİRCİLİĞİ

Biz, burada ağırlıklı olarak Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin tefsirciliği üzerinde duracağız:

I – “Camîu't-Tenzil ve't-Te'vil”. Bu tefsir, “İşaretü Menzili'l-Kitab” ve “Tefsir-i Hüsam” isimleri ile de bilinmektedir. Bazı rivayetlere göre bu eser, iki cilt halinde olup II. Beyazıt (ö. 918/1512)'e ithaf edilmiştir. Eserin aslının Edirne'de, Sultan Selim kütüphanesinde olduğu nakledilmektedir.¹⁶ Bir kısmını temin edip incelediğimiz bu tefsirin dört ciltlik tam bir nüshası, İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa/109-1 12 numaralarında kayıtlıdır. Hüsameddin Ali el-Bidlisi, bu tefsirine “Camîu't-Tenzil ve't-Te'vil” adını verdiğini, tefsirin mukaddimesinde belirtmiştir.¹⁷ Bu tefsirin ciltleri, ana hatları ile şu fiziki özelliklere sahip bulunmaktadır:

I.cilt, 283x200, 220x120 milimetre ebadında 293 yapraktır. Sayfalarının her biri, 29 satırdan oluşmaktadır. Sayfalardaki yazılar, cetvelsiz ve kenarları boş bir şekilde yazılmıştır. Eser, koyu vişne deri cilde sahiptir.Yaprakları, nohudi renktedir; kalın ve sağlamdır. Kalın bir uç ve siyah mürekkep ile yazılmıştır. Yazı türü, nesihtir ve rahat okunabilmektedir. Tefsirin baş taraflarında, ayetlerde ve sure başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Son kısımlarında ise ayetler, üzerlerine kırmızıçizgi çekilmek suretiyle belirlenmiştir.

II. cilt, 297x200, 212x133 milimetre ebadında 229 yapraktır ve her yaprak, 29 satırdır.

III. cilt, 298x205, 212x130 milimetre ebadında 241 yapraktır ve her yaprak, 29 satırdır.

IV.cilt, 290x195, 215x130 milimetre ebadında 243 yapraktır ve her yaprak, 29 satırdır.

Zamanın Erzurum valisi vezir Abdurrauf Paşa er-Rumî'nin isteği üzerine yazılmış olan bu eserin ciltleri, fiziki görünümleri itibarıyla birbirlerine benzemektedirler. Bu tefsirin birinci cildi, Kur'ân'ın başından el-Maide suresinin 38'inci ayetine kadardır. İkinci cildi, el-Maide suresinin 38'inci ayetinden, Yusuf suresine kadardır. Üçüncü cildi, Yusuf suresinden, et-Tenzil (es-Secde) suresinin 26'ıncı ayetine kadardır. Dördüncü cilt ise, et-

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 58; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 618.

¹⁷ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camîu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 1a.

Tenzil suresinin 26'ncı ayetinden, en-Nas suresinin sonuna yani Kur'ân'ın sonuna kadardır.¹⁸

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, bu eserinde, tefsir usulü ile ilgili çeşitli bilgilere de yer vermiştir. Onun bu eserinden bazı parçaları okuduğumuz zaman, tefsir usulü ile ilgili çeşitli konular, dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca kendisi de, tefsirinin mukaddimesinde tefsir usulü ile ilgili uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur. O, tefsirinin mukaddimesine Rahman suresinin, “*Rahman (olan Allah), Kur'an'ı öğretti; insanı yarattı; ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti*”¹⁹ anlamındaki ayetleri ile başlamıştır. Ardından belirttiğine göre, küçük yaşından itibaren okuma ve araştırma zevkine sahip bulunuyordu. Daha genç yaşta tefsir ve tevil ile ilgili pek çok eserleri incelemiş, bunlardan kavradığı bilgilerle, Kur'ân'nın çeşitli sırlarını ve hakikatlerini ortaya koyan bir tefsiri yazmaya karar vermiştir. Hüsameddin Ali el-Bidlisi, es-Sa'lebî (ö. 427/1035), ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), el-Bagavî (ö. 516/1122), Kadi el-Beydavî (ö. 791/1388), Şihabuddin el-Hindi (ö. 848/1444) ve benzeri âlimlerin tefsirlerini inceleyip onlardan yararlandıktan sonra, kendi tefsirini yazmıştır. Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinin mukaddimesinde belirttiği üzere, tefsirinde hadislere, sahabe sözüne ve muhtelif müfessirlerin görüşlerine yer vermekle beraber, Kur'ân ayetlerinde işaret edilen çeşitli ilmi ve tasavvufi sırların üzerinde de durmuştur.²⁰ Onun tefsiri, rivayetten ziyade dirayet ağırlıklı olan bir tefsirdir.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinin mukaddimesinde, tefsirini yazdığı esnada İslam beldelerinin çoğunda dolaşmasından, devlet erkânının, sultanın himmetlerinden bahsetmiş ve kendilerine duada bulunmuştur.²¹

Hüsameddin Ali, tefsirinin mukaddimesinde peygamberlikten bahsetmiş, Hz. Muhammed (s.a.)'in hem beşeri hemde nebevî yönleri hakkında açıklamalarda bulunmuş, onun tefsir alanındaki önemine işarette bulunmuş ve onun üstün faziletlerini anlatmıştır.²² Ardından, İslam fitratı üzerine yaratıldıktan sonra, iman üzere, İslam fitratı ile hayat sürmesi nedeni ile sevindiğini ve bu nedenle Allah'a hamd ve senalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bunu belirtirken, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, “Doğan her kişi, İslam fitratı

¹⁸ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 136.

¹⁹ er-Rahman 55/1-4.

²⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 1a.

²¹ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 1b vd.

²² Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 2b.

üzere doğmaktadır. Anne babası, onu ya Yahudi ya Hıristiyan veya Mecusi olarak yetiştirmektedir”²³ anlamındaki hadisine de yer vermiştir.²⁴ Bu tür eski tefsirlerde olduğu gibi, Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin “Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil” adlı eserinde de, hadislerin kaynaklarına akademik usule göre yer verilmemiştir. Ayrıca, kendilerinden önceki âlimlerin eserlerinden nakiller yaparken, aynı şekilde kaynak gösterilmemiştir.

Hüsameddin Ali, tefsirinin mukaddimesinde, bu tefsiri neden ve nasıl yazdığını belirttiikten ve tefsir usulünü ilgilendiren çeşitli konular hakkında bilgiler verdikten sonra, Fatiha suresinin tefsirine başlamıştır. O, Fatiha suresinin tefsirine başlarken, bu surenin hem Mekki hem Medeni olduğunu kaydetmiş ve ardından, Hz. Ali (ö. 40/661)'den bu sure hakkında şu nakillerde bulunmuştur:

“Kur'ân, tüm ilahi kitapların özetidir. Bütün semavi kitaplar, Kur'ân'da özetlenmiştir. Fatiha suresi de, Tüm Kur'ân'ın özeti durumundadır. Fatiha suresinin özeti de Besmele'dir (Bismillahirrahmanirrahim'dir). Onun da özeti, başnaki “B” harfi ve ondaki noktadır.”Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Fatiha suresinin manasının bu derece geniş ve engin olduğunu dile getirmiş ve bu nedenle surenin hem Mekki hem Medeni olduğunu vurgulamıştır.²⁵ Bilindiği gibi Fatiha suresinin Meke'de mi, Medine'de mi nazil olduğu meselesi, âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Âlimlerin bir kısmı, bu konuda Hz. Ali'nin görüşlerine iştirak ederek, Fatiha suresinin bir defa Mekke'de ve bir defa da Medine'de nazil olduğunu, bu olayın, surenin şeref ve faziletinin yüceliğine dikkat çektiğini ileri sürmüştür.²⁶ Hz. Ali'nin bu yorumuna göre tüm bilimler, bir noktadan türetilmiştir. Bu açıklamaları yapan Hz. Ali, Besmele'nin, Fatiha suresinden bir ayet olduğunda ısrar etmiştir.²⁷ Şafii mezhebine mensup olan âlimler, çeşitli delilleri de göstererek Besmele'yi Fatiha suresinden bir ayet olarak kabul etmişlerdir.²⁸ Bir Şafii âlimi olan Hüsameddin Ali el-Bidlisi debu nedenle olacak ki, tefsirinde besmeleye ayrı bir özen göstermiş ve onun tefsiri üzerinde fazla durmuştur.

²³ Buharî, Cenâiz, 92.

²⁴ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 2b.

²⁵ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 3a.

²⁶ Abdulmuteal es-Saidi, *En Edebi Mesaj Kur'ân*, trc. Hüseyin Elmalı, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 73.

²⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 68.

²⁸ el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'ân*, I, 66.

O, bu açıklamalarda, Besmele'nin Musa (a.s.)'ın hayatındaki yerinden de bahsetmiş ve bu konudaki çeşitli rivayetlere yer vermiştir.²⁹

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinde ayetleri izah ederken, yukarıda da belirttiğimiz gibi yerine göre Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerine de yer vermiştir. Mesela Fatiha suresinin tefsirine başlarken, bu surenin önem ve faziletini anlatan şu hadise yer vermiştir:³⁰

“Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ben, namazı (namazda okunan Fatiha suresini) kendim ve kulumun arasında taksim ettim (Bu surenin yarısı benim ve diğer yarısı da kulumdur) ve Kulumun istediği, kendi hakkıdır.” Kul, “*bismillahir-rahmanirrahim*” dediği zaman, Allah, “Kulum, beni yüceltti” der. Kul, “*elhamdu lillahi rabbilalemin*” dediği zaman, Allah, “Kulum bana hamd etti” der. Kul, “*er-rahmanirrahim*” dediği zaman, Allah, “Kulum, beni sena etti (yüceltti)” der. Kul, “*maliki yevmiddin*” dediği zaman, Allah, “Kulum, beni temcid etti, şeref-lendirdi” der. Kul, “*ıyyake nabudu ve ıyyake nestain*” dediği zaman, Allah, “Bu, benimle kulumun arasında olan bir şeydir ve kulumun istediği de, kendi hakkıdır” der. Kul, “*ihdina's-sirata'l-mutakim sirata'l-lezine en'amte aleyhim gayri'l-mağdubi aleyhim ve leddallin*” dediği zaman, Allah, “İşte bu benim kulumdur ve yine onun istediği şey, kendi hakkıdır” diye buyurur.”³¹

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinde mezhep imamlarının ihtilaflarına da yer vermiş, bunların görüşleri arasında mukayeselerde de bulunmuştur.³²

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, ayrıca bu tefsirinde i'raba da yer vermiştir. O, Besmele'deki “Bismillah”ın tefsirini yaparken, bunun, mahzup olan bir mübtedanın haberi olduğunu savunmuştur.³³ Onun bu görüşü, Basralı dil âlimlerinin görüşüdür. Kufeli dil âlimleri ise, bunun, mahzup bir fiilin mefulü olarak yorumlamışlardır.³⁴ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, bu kelimelerin dil ve irab yönlerinin yorumunu sürdürürken, Besmeleyi ilk nazil olan “*Yaratan Rabbinin adı ile oku*”³⁵ ayeti ile de ilişkilendirmiştir.³⁶ Allah'ın, ilk nazil olan

²⁹ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 5a.

³⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 3b.

³¹ Müslim, Salat, II; Nesai, İftitah, 23; İbn Mace, Edeb, 52; Muvatta, Nida, 39; İbn Hanbel, II, 285.

³² Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 3b.

³³ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 3a.

³⁴ Abdullah b. Hüseyin b. Abdillâh el-Ukberî, *İmlâ uma Menne bihi'r-Rahmân min Vücuhi'l-İ'rabi ve'l-Kiraati fi Cemii'l-Kur'ân*, Mısır 1961, s. 4; Vehbe ez-Zuheylî, *et-Tefsiru'l-Munir*, Daru'l-Fikr, Dımaşk 2005, I, 58.

³⁵ el-Alak 96/1.

³⁶ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 4a.

ayette Allah'ın adı ile okumayı emretmesi, her şeye başlarken ve özellikle Kur'an'ı okurken besmele ile başlamanın önemini vurgulamaktadır.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinin bazı yerlerinde muhtemel sorular sorup kendi cevap vermektedir. İlk nazil olan bu ayeti Besmele ile ilişkilendirirken, şayet “Neden ilk önce besmele nazil olmadı?” diye bir soru sorulacak olsa, “Ben şöyle bir cevap vereceğim” demekte ve şu açıklamalarda bulunmaktadır: “İlk nazil olan ayette, Allah'ın adı zikredilmekle beraber, ilmin ve okumanın önemi vurgulanmaktadır. Bu husus ise, insan hayatında en önemli olan husustur.” Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsirinin pek çok yerinde bu tür muhtemel soruları sorup o sorulara cevap vermektedir.³⁷

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Rahman ve Rahim kelimelerinin tefsiri yaparken, Rahman kelimesinin Rahmet kelimesinden daha mübalağalı olduğunu söylemiştir. Ona göre Rahman, dünya ve ahrette fazla esirgeyici, Rahim ise yalnız ahret hayatında esirgeyici olduğunu belirtmiştir. Rahman'ın, tüm yaratıklara, Rahim'in ise müminlere merhamet eden anlamındadır. Dünya ve ahretin Rahmanı, Allah'a has bir sıfattır. Ahretin Rahim'i ise, Rahman gibi geniş anlamı değildir. Her iki kelimedede de Allah'ın rahmetinin çokluğu dile getirilmektedir. Rahman ve Rahim kelimelerini bu şekilde tefsir eden Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Allah'ın, rahmetinin yüzde birini kullarına verdiğini ve yüzde doksan dokuzunu ise kendisine bıraktığını kaydetmiştir. Yine burada Rahman ve Rahim kelimeleri hakkında çeşitli tefsir kaynaklarında yer alan muhtelif yorumlara da yer vermiştir.³⁸ Ayrıca tefsirinin çeşitli yerlerinde olduğu gibi, burada da kelimelerin anlamlarını tasavvufi yönden de yorumlamıştır. O, tasavvufi yorumlarda bulunurken, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, her ayetin bir zahiri ve yedi derece de batını manasının olduğunu söylediğini ileri sürmüştür; buna dayanarak keşf ve şühud ehli âlimlerin derecelerinin farklı farklı olduğunu ileri sürmüştür.³⁹ Kanaatimizce o, burada, Kur'an'daki kelime ve ayetlerin anlamlarının çokluğuna ve genişliğine dikkat çekmek istemiştir. Bu nedenle olacak ki onun tefsirinde, sık sık tasavvufi görüş ve yorumlarla karşılaşmaktadır. O, hemen hemen her ayeti tefsir ederken, o ayetin tasavvuf açısından taşıdığı manalara bir işarette bulunmaktadır. Örneğin o, besmeledeki harflerin her birini, geçmiş peygamberler-

³⁷ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 4a.

³⁸ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 5a.

³⁹ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, varak: 15b.

le ayrı ayrı ilişkilendirerek yorumlama cihetine gitmiştir.⁴⁰ Ayrıca tefsirinde ayetleri yorumlarken, konu ile ilgili muhtemel soruları da dile getirmiş ve onlara göre cevaplar verip açıklamalarda bulunmuştur.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Fatiha suresini tefsir ederken, hamd kelimesini, özet olarak şöyle yorumlamıştır: “Hamd, insana verilen göz, kulak, akıl ve benzeri nimetleri veren Allah’a karşı yapılan bir davranıştır. Hamd, teşekkür etmenin en üst derecesidir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), “Allah’a hamd etmek, teşekkür etmenin zirvesidir” diye buyurmuştur. Allah’a hamd etmenin, insanın sosyolojik ve psikolojik hayatının çeşitli yönlerinde etkileri bulunmaktadır. İnsan, bu inanç ve duygularla yaratanını tanıyıp ona hamd etmelidir.⁴¹ Müfessirimiz, tefsirinde hamd ile ilgili başka nakil ve yorumlara da yer vermiştir.⁴² O, tefsirinde sık sık bu şekilde kelime yorumlarına yer vermiştir. Mesela, Fatiha suresinin sonunda bulunan “dallin” kelimesini, “helak olanlar” diye yorumlamıştır.⁴³

Hüsameddin Ali el-Bidlisi’nin tefsirinde, tekrarlarla da karşılaşmaktayız. Mesela o, Besmele’yi tefsir ederken Rahman ve Rahim kelimelerini tefsir etmiş. Daha sonra Fatiha suresini tefsir ederken, tekrar bu iki kelimeye yer verip aynı şekilde tefsir etmiştir.⁴⁴

Hüsameddin Ali el-Bidlisi (ö. 909/1504), Fatiha suresinin tefsirini yaparken, Rahman ve Rahim kelimeleri üzerinde durmuş, bu iki kelimeyi tasavvufi açıdan “Kab-ı Kavseyn”⁴⁵, “Mecmeu’l-Bahreyn”⁴⁶, “Zu’l-Karneyn”⁴⁷, “Ayneyn”⁴⁸ ve benzeri kelimelerle açıklamaya çalışmıştır. Başka bazı âlimler de onun gibi bu tür kelimeleri tasavvufi açıdan tefsir edip yorumlamışlardır. Örnek olarak burada yer alan kelimelerden biri olan “Kab-ı Kavseyn”⁴⁹ üzerinde durmak istiyoruz. Kur’ân’ın bir yerinde, bu kelime ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

⁴⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 6a.

⁴¹ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 10a.

⁴² Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 10b vd.

⁴³ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 14a.

⁴⁴ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 6b vd.

⁴⁵ en-Necm 53/9.

⁴⁶ el-Kehf 18/60.

⁴⁷ el-Kehf 18/83, 86.

⁴⁸ el-Beled 90/8.

⁴⁹ en-Necm 53/9.

“Kayan yıldızla yemin olsun ki arkadaşınız Muhammed yanılmadı, sapmadı, aldanmadı. O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahiydedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Onu kendisine pek güçlü ve kuvvetli, o üstün akıl ve kemal sahibi olan melek Cebrail öğretti. Melek kendi, asli suretine girip doğruldu. İşte o zaman kendisi en yüce ufukta idi. Sonra yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı. O da kuluna vahiyetmek istediği her şeyi vahiyetti. Gözlerinin gördüğünü kalbi yalan saymadı.”⁵⁰

Bu ayetlerde yer alan “Kab-ı Kavseyn”, iki yay aralığı kadar olan bir mesafe demektir ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in miraç olayında Cebrail’e veya Allaha çok yaklaştığını anlatmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in miracı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda, bazı müfessirler “O” zamiri ile kast edilenin, yani Hz. Muhammed (s.a.v.)’e yaklaşanın Cebrail olduğunu, diğer bazı âlimler ise, burada mecazen Allah’ın kast edildiğini söylemişlerdir. Bazı âlimler, bu ayete dayanarak Hz. Muhammed (s.a.v.)’in miraç gecesinde Allah ile görüştüğü inancını savunmuşlardır. “Kab” kelimesi, yayın ortasında bulunan ve ok konulan yer anlamını ifade eder. “Kavseyn” kelimesi ise, bu noktadan itibaren yayın iki yanındaki uzunluk için kullanılır.⁵¹ Tasavvufta bu iki kavis, “vücub” ve “imkân” diye tevîl edilir ki Hz. Muhammed (s.a.v.)’in, imkân âleminde zahir olup vacip Allah bulunduğunu bilmesi, görmesi ve gerçek karşısında daha da ilerlemesi, bunun sonucunda da her şeyin Hak olduğunu anlamasıdır. “Kab-ı Kavseyn”, temyiz ve isneyniyetin (ikilik) kalmasıyla, sürmesiyle birlikte Hak ile birleşmedir.⁵² Hüsameddin Ali el-Bidlisi’nin tefsirinde söz konusu olan “Kab-ı Kavseyn”, başka ilmi kaynaklarda, özellikle tasavvuf âlimlerinin eserlerinde de söz konusu olmuştur.⁵³ Ayrıca şair Nesimî (ö. 820/1417) de bir şiirinde “Kab-ı Kavseyn”den bahsetmiştir:

Erdim kaşın Mîr’atına kim Kâb-ı kavseyn oldurur.
Vuslat şebinde gör beni ser-tâ-kadem nûr olmuşam.⁵⁴

Hüsameddin Ali el-Bidlisi tefsirinde, “İyyake na’budu ve iyyake nestei-

⁵⁰ en-Necm 53/1-11.

⁵¹ Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Muessesetü'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut 1992, V, 392 vd.; İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1969, IV, 248 vd.

⁵² Cürcanî, et-Tarifât, s. 178; el-Kaşî, s. 137.

⁵³ Bakz. el-Cezerî, *Divanu'l-Cezerî*, s. 170.

⁵⁴ Turan, Melayê Cizîrî ve Divanı, s. 521.

nu”yu tefsir ederken, “ıyyake” zamirinin başta anılmasının gramer yönünü izah etmiş, bunun bir te’kit ve vurgu manasını ifade ettiğini açıklamıştır. Bu durum, Allah’ın yüceliğini ve azametini göstermektedir. Bu takdim, ibadetin sadece Allah rızası için yapıldığını ve sadece ondan yardım talep etmenin gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁵Bununla beraber, Fatiha suresindeki “*Bizi, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*”⁵⁶ anlamındaki ayette geçen “en’amte aleyhim” kelimesini tefsir ederken, ayeti başka ayetle tefsir etmiştir. Burada olduğu gibi zaman zaman Ku’ân’ın bazı ayetlerinde, konu üzerinde fazla durulmamakta ve kısaca anlatılmaktadır. Ayrıca bazı ayetlerde geçen kelimeler müphem kalmakta, net bir şekilde anlaşılmamaktadır. Fakat diğer bazı ayetlerde bu konular hakkında daha geniş bilgiler verilmektedir. Kur’ân, bu şekilde yine Kur’ân ile açıklanıp tefsir edilmektedir. Ayetlerin bu şekilde başka ayetlerle tefsir edilip açıklanmasına, tefsir usulünde Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri denilmektedir. Kur’ân’ın bu şekilde Kur’ân’la tefsir edilmesi, en sağlıklı ve en doğru tefsir şeklidir.⁵⁷ Allah tarafından başka ayetlerle açıklaması yapılan ayetin yeniden tefsir edilmesine gerek kalmamaktadır. Çünkü aynı konu hakkındaki ayetleri yan yana getirmek suretiyle yapılan tefsirde, açıklamayı yapmış olan Yüce Allah’ın bizzat kendisidir. Hiç şüphesiz bir sözü açıklamaya en salahiyyetli kimse, yine o sözün ilk sahibidir.⁵⁸Hüsameddin Ali el-Bidlisi de burada Fatiha suresindeki “*Bizi, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*”⁵⁹ anlamındaki ayette geçen “en’amte aleyhim” kelimesini, şu anlamdaki ayet ile tefsir etmiştir:⁶⁰

“Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıdıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar, ne güzel arkadaştır!”⁶¹

Bidlisi, Fatiha suresinde geçen “nimet verdiği kişiler” kelimesinde geçen kişilerin, Nisa suresinde geçen “Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygam-

⁵⁵ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 13a.

⁵⁶ el-Fatiha 1/7.

⁵⁷ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru’l-Ma’rife, Beyrut tsz. II, 175; Subhi es-Salih, *Mebahisun fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1972, s. 299.

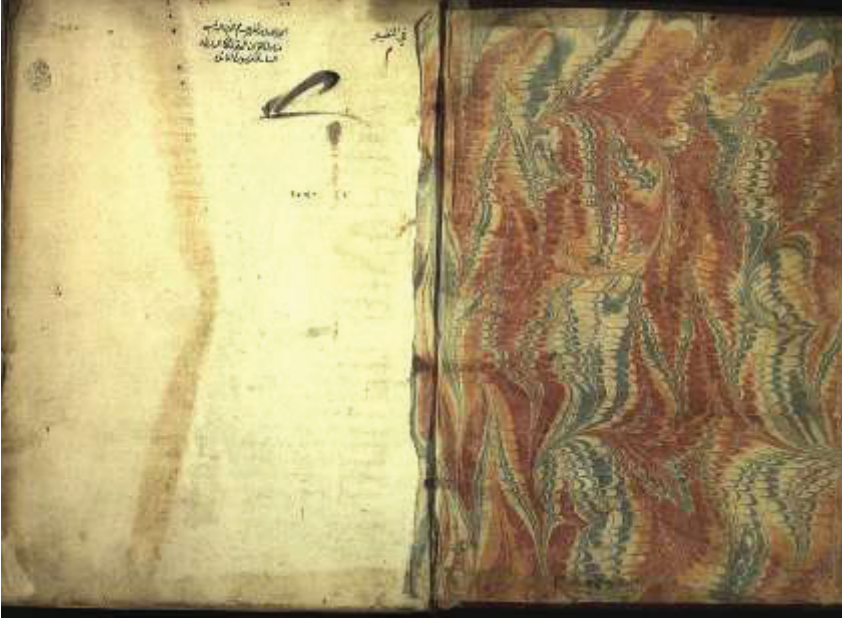
⁵⁸ Bkz. Mevlüt Güngör, *Cassas ve Ahkamu’l-Kur’ân’ı*, Elif Matbaası, Ankara 1989, s. 68.

⁵⁹ el-Fatiha 1/7.

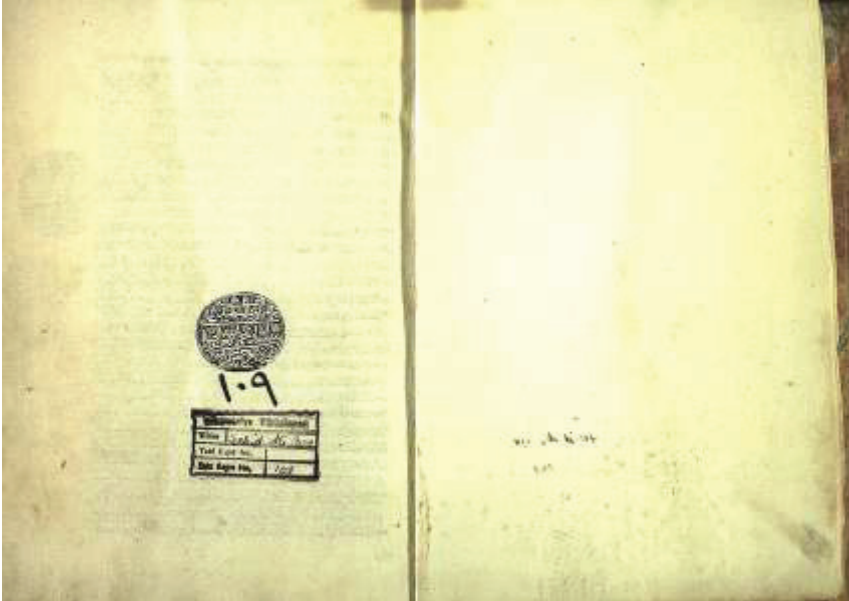
⁶⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlisi, *Camiu’t-Tenzil ve’t-Te’vil*, varak: 13b.

⁶¹ en-Nisa 4/69.

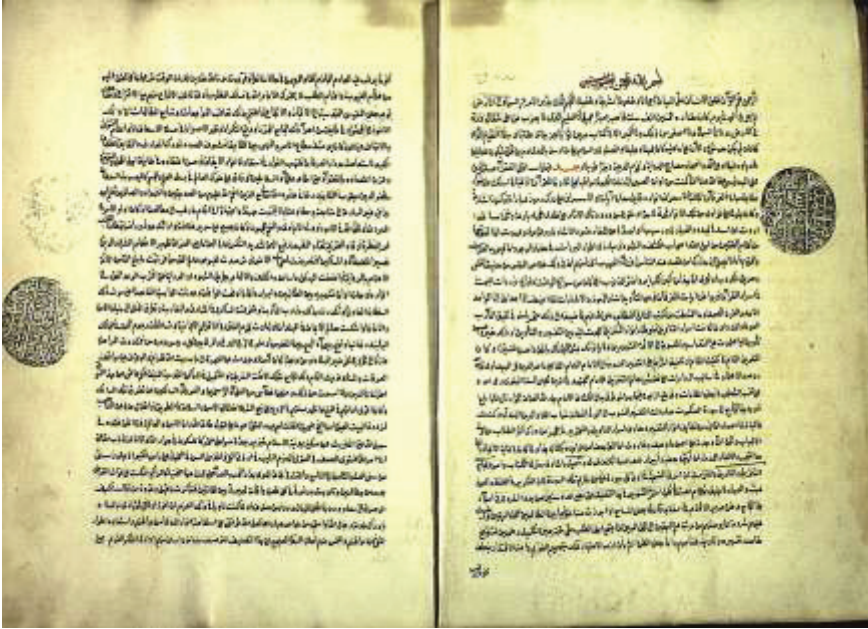
berlerle, sıdıklarla, şehitlerle ve iyi kimseler” olduğunu belirtmiştir.

Hüsamuddin Ali El-Bitlisi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa/109-112 numaralarında kayıtlı olan “Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil” adlı tefsirinin dış kapağı.

Hüsamuddin Ali El-Bitlisi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa/109-112 numaralarında kayıtlı olan “Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil” adlı tefsirinin kayıt sahifesi.

Hüsamuddin Ali El-Bitlisî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa/109-112 numaralarında kayıtlı olan "Camîu't-Tenzil ve't-Te'vil" adlı tefsirinin ilk sahifeleri.

2 – Kadı Beyzavi Haşiyesi'ne Şerh.

Bu eser, ünlü müfessir Kadı Beydavi (ö. 791/1388)'nin Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vik isimli eserinin bir haşiyesine yazılan şerhtir.

“Bu eser, Bitlis ili Mutki ilçesi Yukarı Koyunlu (Ohin) beldesindedir. İki ciltten oluşmaktadır. İncelemem esnasında, maalesef ikinci cilde ulaşamadım. Oradaki yetkililer, ikinci cildinde burada mevcut olduğunu ve yazımının yarım kaldığını bildirdiler. İnceleme imkânı bulduğum ikinci cilt, 744 sayfadan oluşmaktadır. Sayfa ebadı, 35X23 olup her sayfa 25 satırdan oluşmuştur. Yazılar, düzgün bir hat ile yazılmıştır. Yazı, ağırlıklı olarak siyah mürekkeple yazılmış, yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Çok ender olarak mavi mürekkebe de rastlanılır.”⁶²

Bu eserin, baştan itibaren ilk on sayfasıyla ortadaki bazı sayfalar, rutubet nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Tahrip olan bu sayfalar da kısmi ve düzensiz bir tamir geçirmiştir. Eserin birinci sayfasında, Şeyh Alaaddin tarafından, eserin dergâha ait olduğuna dair mühür vurulmuştur.

⁶² M. Törehan Serdar, *Mevlana Hakimuddin İdris-i Bitlisî*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2008, s. 23.

(Resim: 5) Kadı Beydavi Haşiyesinin şerhinin birinci cildinin ilk sayfası.

(Resim: 6) Kadı Beydavi Haşiyesinin şerhinin birinci cildinin orta sayfası.

(Resim: 7) Kadı Beydavi Haşiyesinin şerhinin birinci cildinin son sayfası.⁶³

⁶³ Hüsamuddin Ali el-Bitlisi'nin Kadı Beyzavi Haşiyesi'ne yazdığı şerh ile ilgili bilgi ve resimler, M. Törehan Serdar tarafından temin edilmiştir.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin, Kadı Haşiyesi'ne Şerh olarak yazmış olduğu tefsirinin bazı sahifelerinin fotokopileri elimize geçti. Ancak bu sahifelerin yazıları net bir şekilde okunamadığı için, bu tefsir ile ilgili açıklamalarda bulma imkânına sahip olamadık.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, tefsir alanında yazmış olduğu bu eserlerin yanında, tasavvuf alanında da çeşitli eserleri yazmıştır. Onun tasavvuf alanında yazmış olduğu kitaplarında da pek çok ayete yer verilmiştir. Onun bu eserleri, bir bakıma küçük birer işari tefsir gibidirler. O, tasavvuf açısından açıkladığı her konuyu, ayetlerle delillendirmeye çalışmıştır. Mesela, *“Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümre vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür”*⁶⁴ ayetinde geçen “üstlerinden yerlerdi” ibaresini, kutsal ruhun yukarı mertebelerden aydınlanmalar, idrakler ve marifetler alması, “ayaklarının altından yerlerdi” ibaresini ise, aşağı mertebelerden, herhangi bir talim olmaksızın cüzi suretleri alması şeklinde yorumlamıştır.

“Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hâkim olan Allah için eğilip boyun bükümüştür. Zulüm yüklenen ise, gerçekten perişan olmuştur.”⁶⁵

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, bu ayette geçen “yüzlerin eğilip boyun bükmesi” cümlesini izah ederken, aslında yüzlerin kendilerine has bir suretlerinin olmadığını, mutlak ve baki olan Allah'ın veçhinin farklı yansımaları olduğunu söylemiştir. Ona göre bir suret, keyfiyeti ve kemiyeti farklı olan aynalarda farklı görüldüğü gibi, bütün yüzler de tek bir yüzün farklı görünümleridir.

“Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse, tam manasıyla sapıtmıştır.”⁶⁶

Hüsameddin Ali el-Bidlisi'ye göre, bu ayette müminlerden iman etmelerinin istenmesi, mücerret bir tasdik olduğu halde imanın artıp eksilmesine işaret etmektedir ve burada, kemale ve hakikate erme hedeflenmektedir.

⁶⁴ el-Maide 5/66.

⁶⁵ Taha 20/III.

⁶⁶ en-Nisa 4/136.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek-ten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”⁶⁷

Müfessirimiz, bu ayette söz konusu olan “emanet”in, Allah’ın isim ve sıfatlarının aksettiği bir ayna konumunda olduğunu savunmuştur.⁶⁸

Bu çalışmamızda edindiğimiz kanaate göre, Hüsameddin Ali el-Bidlisi, Kur’ân ve sünnet bilincine vakıf, kültürüne sahip bir ilim adamı idi. Hz. Muhammed (s.a.v.), “Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye tabi olursanız, hiç bir zaman sapıtmayacaksınız. Bu iki şey, Allah’ın kitabı olan Kur’ân ve benim sünnetimdir”⁶⁹ diyerek Kur’ân ve sünnetin, İslam dininin önemli iki ana kaynağı olduğunu belirtmiştir. Kur’ân, Allah’ın kelimasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in sünneti ise, Kur’ân’ın açıklaması durumundadır.⁷⁰ Müfessirimiz de bu bilinç ile hareket etmiş ve bu ölçüler dâhilinde tefsir yazmıştır. Onun tefsiri ve tasavvuf ile ilgili yazmış olduğu eserleri, Kur’ân ve sünnet ölçülerinin dışına taşmamış, bu ölçüler dâhilinde yazılmıştır.

SONUÇ

Heşt Bihişt’in müellifi İdris-i Bidlisi’nin babası olan Hüsameddin Ali el-Bidlisi, ilk dönem Osmanlı müfessirlerindendir. Hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmeyen Hüsameddin Ali el-Bidlisi, hicri 909, miladi 1504 yıllarında 80 yaşlarında Bitlis’te vefat etmiştir ve türbesi orada Zeydan mahallesinde İdrisiye medresesinin iç tarafında bulunmaktadır.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, âlim ve faziletli bir kişidir. Bu değerli niteliklere sahip olması nedeniyle, kendisine aynı zamanda “Mevlana” lakabı da verilmiştir.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi, her şeyden önce bir müfessirdir. Onun, başta

⁶⁷ Ahzab 33/72.

⁶⁸ Hüsameddin Ali el-Bidlisi’nin bu ayetler hakkındaki yorumları için bkz. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *Hüsameddin Bidlisi’nin “Kitabü’n-Nusus” İsmli Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, s. 23 vd.

⁶⁹ Ebû Dâvud, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84; Muvatta, Kader, 3, İbn Hanbel, III, 26, Muhammed Abdurrauf e-Menâvî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmi’-s-Sağîr*, Mektebetu Mustafa Muhammed, Mısır 1938, s. 240.

⁷⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve’l-Mufessirun*, Daru’l-Erkam, Beyrut tsz. I, 32.

tefsir olmak üzere yazmış olduğu çeşitli eserleri vardır. Onun, “Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil” adlı tefsir kitabı, hem rivayet hem de dirayet tefsiridir. Çünkü bu tefsir kitabında, iki tefsir türünün özellikleri bulunmaktadır.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi (ö. 909/1504), o zaman için Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde İslami ilimlerin, özellikle tefsir ve tasavvufun halk arasında yerleşip kök salmasında etkili olmuştur.

Hüsameddin Ali el-Bidlisi'nin eserleri hakkında, hem Yüksek Lisans ve hem de Doktora çalışmaları yapılabılır. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *Hüsameddin Bitlisi'nin “Kitabü'n-Nusus” İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili*, başlığı ile Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır. Onun diğer eserleri, özellikle tefsir yönü, bilim adamlarının ilgisini beklemektedir. Eserlerinin tahkik edilerek bilim tarihine kazandırılmasında büyük yarar görülmektedir.

Bibliyografya

- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.
- BAYRAKTAR, Mehmet, *Bitlisi İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- BİDLİSİ, Hüsameddin Ali (ö.909/1504), *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa/109-112 numara.
- BİDLİSİ, İdris (ö. 927/1520), *Tercüme ve Tefsir-i Hadis-i Erbain*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü, No: 791.
– *Selim Şahname*, yayına hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza Yayınları, İstanbul 2009.
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut 1990.
- BURSALI Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Maarif Vekâleti Neşriyatı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1342.
- CEZERİ, Mela Ahmed el-Botî (ö. 1050/1640), *Divanu'l-Cezeri*, thk. Sadık Bahaüddin Amidi, Matbaatu'l-Mecmeu'l-İlme'l-Kurdi, Bağdat 1977.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif (ö. 816/1413), *et-Târifat*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1990.
- ÇAKMAKLIĞLU, M. Mustafa, Hüsameddin Bitlisi'nin “Kitabü'n-Nusus” İsimli Eserinin *Tahkik ve Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.

– *Hüsameddin Bitlisi*, Tasavvuf Dergisi, Ankara 2001.

- ÇELEBİ, Lamîî, Nefehatü'l-Üns Tercümesi, Daru't-Tabaati'l-Amire, İstanbul 1275.
- DEMİR, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as (ö. 275/888), *Sünen*, İstanbul 1981.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, XV-XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mükataalar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları, No: 508, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.
- GÜLŞENİ, Muhyi, Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni, yayına hazırlayan: Tahsin Yazıcı, T. T. K. Yayınları, Ankara 1982.
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Cassas ve Ahkamu'l-Kur'an'ı*, Elif Matbaası, Ankara 1989.
- GÜRHAN, Veysel, "İdris-i Bitlisi ve Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi", I. Ululararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.
- HİNZ, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.
- HOCA Sadedin Efendi, Tacüt-Tevârih, yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- HULVÎ, Mahmud Cemaluddin, Lemezâtu Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye, yayına hazırlayan: Mehmed Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- İBB Taksim Atatürk Kıtaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, 0. 71;
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut 1969.
- İBN KESİR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1969.
- İBN MACE, Muhammed b. Yezid el-kazvini (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mace*, İsa el-Babi el-Halebi ve Şurekauh, Mısır tsz.
- KIRLANGIÇ, Hicabi, İdris-i Bidlisi Selim Şahname, yayına hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Kültür bakanlığı yayınları, Ankara 2001.
- KURTUBİ, Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1272), *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- MALİK, Ebu Abdillan b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz.
- MAVERDİ, Ali b. Muhammed b. Habib (ö.450/1058), *en-Nuketu ve'l-Uyün*, Muessese-tü'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut 1992.
- MENAVİ, Muhammed Abdurrauf e-Menâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, Mektebetu Mustafa Muhammed, Mısır 1938.
- MÜSLİM, b. El-Haccac (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*, Kahire tsz.
- NESAI, Ebu Abdirrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesai*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1964.
- SAİDİ, Abdulmuteal, *En Edebi Mesaj Kur'an*, trc. Hüseyin Elmalı, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
- SUBHİ es-Salih, *Mebahisun fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1972.

- ŞEREFHAN Şerefuddin Bidlisi, *Şerefname*, Arapçaya tercüme eden: Muhammed Ali Avnî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabîyye, Kahire 1958.
- TAVAKKOLİ, Muhammed Rauf, *The History Of Mysticism In Kurdistan*, İntişarat Tavakkoli, Tahran 2000.
- TÖREHAN, M. Serdar, *Mevlana Hakimuddin İdris-i Bitlisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- TURAN, Abdalbaki, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, Nûbihar, İstanbul 2010.
- TÜRKİYE'DE Vakıf Abideler ve Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977.
- UKBERİ, Abdullah b. Hüseyin b. Abdillâh (ö. 616/1219), İmlâ uma Menne bihi'r-Rahmân min Vücuhi'l-İ'rabi ve'l-Kiraati fi Cemii'l-Kur'ân, Mısır 1961,
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1988, s. 190.
- YÜKSEL, Müfid, "İdris-i Bidlisi ve Eserleri", <http://www.haber10.com/makale11116/>
- ZEHBE, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Mufessirun*, Daru'l-Erkam, Beyrut tsz.
- ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1391), *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz. II, 175.
- ZUHEYLİ, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Munir*, Daru'l-Fikr, Dımaşk 2005.